

ELISABETH ÖZDALGA • **Kimlik Denklemleri**

ELISABETH ÖZDALGA 1946 GÖTEBORG (İSVEÇ) DOĞUMLU. GÖTEBORG ÜNİVERSİTESİ'NDE SOSYOLOJİ ÖĞRENİMİ GÖRDÜ, DOKTORASINI DA ORADA YAPTI. 1983'TEN SONRA UZUN SÜRE ODTÜ SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ'NDE ÖĞRETİM GÖREVLİSİ İDİ. 1999-2002 ARASINDA İSTANBUL'DAKİ İSVEÇ ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NÜ YÜRÜTTÜ. 2011'DEN SONRA BİLKENT ÜNİVERSİTESİ SİYASETİLİMİ BÖLÜMÜ'NDE ÖĞRETİM ÜYESİ OLARAK GÖREV ALDI. *Late Ottoman Society. The Intellectual Legacy* [Geç Osmanlı Toplumunu - Entelektüel Miras] ADLI KİTAPIN (ROUTLEDGE CURZON, LONDRA, 2005) EDITÖRLÜĞÜNÜ YAPTI. İLETİŞİM'DEN DAHA ÖNCE *İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif* ADLI KİTABI YAYIMLANDI (ÇEV. GAMZE TÜRKÖĞLU, 2006).

İletişim Yayınları 2048 • Araştırma-İnceleme Dizisi 341

ISBN-13: 978-975-05-1627-6

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDITÖR Tamlı Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Bilal Ayan

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Hüseyin Türk

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ELISABETH ÖZDALGA

Kimlik Denklemleri

Türkiye'nin Sosyo-Kültürel
Anlam Haritası Üzerine

ÇEVİREN *Sevgi Tuncel*

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	7
Örtüşen İdeolojiler Olarak İslâmcılık ve Milliyetçilik: Uzun Dönemli Tarihsel Bir Bakış Açısıyla İslâm'ın Siyasallaşması Üzerine.....	9
Gizlenmiş Arap: Türk İslâmı Kavramına İlişkin Eleştirel Bir Okuma.....	39
Modern Türkiye’de Sufi Temelli Cemaatlerin Dönüşümü: Nakşibendiler, Nurcular ve Gülen Cemaati.....	73
Edebiyat, Din ve Ulusal Kimlikler Arasındaki İlişki Üzerine Düşünceler.....	105
<i>Şu Çılgın Türkler: “Tarihi Roman” Olmaktan Çok “Polemik El Kitabı”.....</i>	127
Avrupa Birliği Entegrasyon Süreci Bağlamında Alevi Kimliği.....	147
Sekülerizm.....	177

Önsöz

Mayıs/Haziran 2013'teki Gezi olaylarından sonra Türkiye'de siyasi ortam inanılmaz, kavraması ve takip etmesi de çok zor bir hızla değişti. Hukuk devleti ve demokrasi açısından endişe verici gelişmeler ön plana çıktı. Hem siyasi özgürlükler ve güven ortamı, hem devlet yönetiminin niteliği açısından ülke ciddi bir yozlaşma sürecine sürüklendi.

Bu kitapta topladığım, değişik yabancı dergilerde ve kitaplarda 2005 ile 2012 yılları arasında yayımlanmış makaleleri, siyasi ortamın çok farklı olduğu bir dönemde yazmıştım. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidardaki ilk iki dönemi (2002-2011) demokrasi, ekonomik refah, sosyal adalet ve dış ilişkiler açısından oldukça umut verici bir hava içinde geçti. Bu iyimserlik, yazdığım makalelerin hepsine az veya çok, dolaylı veya dolaysız yansımıştır.

Hızlı değişen ortamlarda birçok şey çabuk eskir. Bu gerçek, yazılı metinler için de geçerli. Okurlarımın, Türkçeye çevrilerek yeniden yayımlanan bu makaleleri yazıldığı tarihsel ve siyasi ortamın gerçeklerine göre değerlendireceklerini umuyorum. O bakımdan, makalelerin kitabın sonunda bir

listeyle belirtilen orjinal yayım tarihinin okurlar tarafından dikkate alınmasını temenni ediyorum.

Buna karşın, bir akademisyenin arzusu günlük gelişmelerin üstesinden gelebilecek daha kalıcı analitik değer taşıyan eserleri kamuoyuna sunmaktır. Amaç bu olmalı. Son yıllarda çalışmalarım hızlı modernleşen Türkiye’de dinî, etnik ve milli kimlikler üzerinde yoğunlaştı. Yorumlarımı ve düşüncüklerimi bu kitapta çıkan makalelerimde topladım. Kimlik oluşumu ve kimlik siyaseti karmaşık ve devamlı değişen bir zemin üzerinde gerçekleşir. Bu karmaşık süreçleri anlamaya sınırlı da olsa bir katkı olursa sevineceğim.

Kültür ve kimlik üzerine yazılan yazıları İngilizceden Türkçeye çevirmesi her zaman kolay değildir. Çevirirken kavram karışıklıklarından tamamen sakınmak mümkün olmuyor. Ama okuyucu anlaşılması zor ifadelerle karşılaşır-sa, bu durum orjinal metindeki sorunlardan da kaynaklanıyor olabilir. Bu tür sıkıntılardan dolayı peşinen özür dilemek istiyorum.

Kitabın en uzun yazısı –“Kimlik Kuramı Üzerine: Sosyolojik ve Antropolojik Perspektifler”– yurtdışında hiç yayımlanmadı. İlk defa ODTÜ’den meslektaşım Ünal Nalbantoğlu için İletişim Yayınları tarafından yayımlanan anma kitabında çıktı (2008). İletişim’e bu makaleyi tekrar yayımlama izni verdiği için teşekkür ediyorum. Ayrıca kitaptaki makalelerde aktarılan bazı araştırmalar için Stockholm merkezli Vetenskapsrådet’den (Bilim Kurulu) destek aldım. Bu kuruma da şükranlarımı sunuyorum. Son olarak, daha önce yayımladıkları makalelerin Türkçelerinin yayımlanmasına izin verdikleri için *Middle Eastern Studies* ve *Middle East Critique* dergilerine; ve Routledge ve Palgrave yayınevlerine teşekkür etmek istiyorum.

ELISABETH ÖZDALGA
Ankara 15 Nisan, 2014

Örtüşen İdeolojiler Olarak İslâmcılık ve Milliyetçilik: Uzun Dönemli Tarihsel Bir Bakış Açısıyla İslâm'ın Siyasallaşması Üzerine*

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle ortaya çıkan Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun yeniden biçimlenme süreci, uluslaşma sürecindeki yerel güçleri ve milliyetçiliği çözülmesi gereken büyük sorunlar ile karşı karşıya getirdi. Çoğunlukla Batı eğitimi almış ve Batılı düşünce tarzını benimsemiş olan ilk milliyetçiler, Fransız Aydınlanmasından ve Alman Roman-tizminden esinlenen ideolojiler geliştirdiler.¹ Böylece, Orta-doğu'nun ilk ulus-devletlerindeki entelektüeller ve profesyoneller arasında milliyetçiliğin laik biçimi gelişme olanağı buldu.

Milliyetçilik, Avrupalı ya da Batılı seçkinlerin kolayca destekleyebilecekleri değerler üzerinden sunulduğu sürece, birçok siyasi karışıklığa ve husumete neden olsa da, gelişmeler

(*) Hampshire College'deki Dr. Berna Turam'a, Oxford St. Antony's College'deki Profesör Kalypso Nicolaidis, Dr. Kerem Öktem ve diğer meslektaşlarıma şükranlarımı sunmaktan mutluluk duyarım. Ayrıca, bu makalede yer alan araştırmalara fon sağladığı için İsveç Araştırma Konseyi'ne minnettarım.

1 Örnekler, Türk milliyetçisi Ziya Gökalp (1876-1924), Arap milliyetçiliğinin tanınmış temsilcilerinden Sati El-Husri (1879-1967) ve Michel Aflaq'tır (1910-89).

entelektüel açıdan bir sorun yaratmadı. Ancak, İslâmî değerlere ağırlık veren gruplar, çok sayıda Ortadoğu ülkesinde ulusal liderlere meydan okuduğunda, başlangıçtaki yakınlık sona erdi. Radikal İslâm ya da siyasi İslâm, hangi terim kullanılırsa kullanılsın, Ortadoğu siyasetinde ortaya çıkışından itibaren, milliyetçilikten niteliksel farklılık gösteren bir akım olarak sınıflandırıldı. Bu bağlamda, Mısırlı Müslüman Kardeşler ve onun Suriye, Ürdün, Filistin ve diğer yerlerdeki uzantıları bu durumu en iyi gösteren örneklerdir.

Tartışmalı bölgesel sınırlar, devlet baskısı ve etnik ve/veya ulusal çıkarlar için sürdürülen acımasız mücadele düşünlüğünde Ortadoğu'nun bugünkü vahim durumu yeterince açık. Peki, milliyetçiler nerede? Ortadoğu'da siyasal İslâm'ın milliyetçiliğin yerini aldığı veya onu geçtiği konusunda yaygın bir görüş birliği var. Ancak, tamamen yanlış olmasa da, bu algının üzerinde durmak gerekir. İslâmî değerlere dayanan milliyetçiliğin ("İslâmî Milliyetçilik"), laik milliyetçiliği ciddi biçimde zorladığını belirtmek daha doğru bir tanımlama olacak.

Bu açıdan bakıldığında *Nations and Nationalism* gibi bu konulara yoğunlaşan bir dergide siyasal İslâm ve milliyetçilik ilişkisi hakkında yalnızca birkaç makalenin yer alması şaşırtıcı. Günümüz Ortadoğu gerçeği ortada iken, bu sorunsala değinen makalelerin yokluğu dikkat çekiyor. Makalelerin genel havası, Avrupa siyasi tarihinde büyük önemi olan milliyetçiliğin, Ortadoğu'da fazla bir etkisi olmadığı izlenimini yaratıyor.

Bu makalenin amacı bu tür kavramları gözden geçirmektir. Tartışma, iki aşamada gerçekleştirilecek. İlk aşamada, milli çıkarların dile getirilmesinde İslâmî hareketlerin oynadığı rolü, Mısır, İran ve Türkiye gibi Ortadoğu'nun belli başlı ulusal aktörlerinden örneklerle göstermeye çalışacağım.

İkinci aşamada, Ortadoğu'da milliyetçiliğin, çoğunluk-

la İslâmî söylemle dile getirilmesinin olası nedenlerini ayrıntılı biçimde ele alacağım. Avrupa'nın ve genel olarak Batı'nın aşına olmadığı bu durumun, İslâmcılık ile milliyetçiliğin birbirine bu derece bağlı görünüyormasının arkasındaki sebepler neler? Bunlar, "özcü" cevapları davet ettiği için, riskli sorular. Ama yine de, ne olursa olsun, İslâm'ın ilk günlerinden başlayarak devlet ile cemaatin iç-içeliğinden yola çıkan bir açıklama sunmaya çalışacağım. Benim düşünceme göre modern (milliyetçi) dönemde, Ortadoğu'ya ilişkin güncel milliyetçilik kuramlarının dikkate alınması gereken önemli bir benzerlik devlet ile toplumun birbiriyle ilişkisi ve İslâm tarihinin ilk dönemlerindeki devlet (hilafet) ile toplum (ümme) bağlantısı arasında vardır.

Modernite sınırlarının ötesine geçen bir analiz yapmayı öneriyor olmam, milliyetçilik üzerine modernist bakış açısını bir kenara bıraktığım anlamına gelmez. Modern milliyetçilik, modern toplumun ve modern devletin ürünüdür ama; modernitenin yoktan var olmadığını, yavaş fakat kayda değer sosyal değişimlerin sonucu olduğunu vurgulamak gerekir. Modernite öncesi toplumsal düzenlemeler önemlidir ve günümüzün yapısal dönüşümlerinin tanımlanmasında hesaba katılmalıdır. Analizin kavramsal çerçevesini daha geniş bir açıdan ele alan sorulara makalenin üçüncü ve son aşamasında değinilecektir. Ancak, asıl amaç milliyetçiliğin köklerine ya da şeceresine ilişkin soruları ortaya koymak değil; kapsamı daha az sonuçlara ulaşmaktır.

Nobel ödüllü yazar Necib Mahfuz ünlü *Kahire Üçlemesi*'nde, romanın baş kahramanı Ahmed Abd al-Gawwad'ın iki torunu aracılığıyla, 1930'ların siyasi eylemlerini anlatır. Anne tarafından dedesi ile adaş olan Ahmed, komünist olur; kardeşi Abd al-Mun'im ise Müslüman Kardeşler'e katılır. Kral I. Fuad'ın (1922-36 yılları arasında tahtta kaldı) cenazesinden dönerken iki kardeş Kahire'deki çok sayıdaki kah-

vehaneden birine girerler. Burada Müslüman Kardeşler'den bir şeyh toplantı yapmaktadır. Katılımcılardan biri İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ile karşılaştırıldığında kendilerininin zayıf bir millet olduğundan yakınınca, şeyh (bir yandan yumruklarını sıkarken) şöyle yanıtlar:

Güçlü insan inançlı olandır. Onlar ülkelerine ve “gelişime” inanıyorlar. Ne ki, Allah’a inanç her şeyin üstündedir. Allah’a iman edenlerin şu maddi dünyaya inananlardan daha güçlü olmaları kadar doğal ne olabilir? Biz Müslümanların eli altında Kitap gibi saklı bir hazine var. Bu hazineyi bulup çıkarmalıyız. İslâm’ı yeniden canlandırmalı, yepyeni yapmalıyız. Müslümanız diyoruz ama bunu davranışlarımızla kanıtlamalıyız. Allah bizi kendi kitabı ile kutsadı ama bizler bunu göz ardı ettik. Bu durum aşağılanmamıza yol açtı. Dolayısıyla, kitaba dönelim.²

Bu vaazın arka planında, kahvehane yolunda, ülkenin geleceğinin belirsizliğinden ve mevcut hükümetin ülke çıkarlarını korumadaki yetersizliğinden şikâyet eden iki kardeşin kendi aralarındaki fikir ayrılıklarının varlığı görülmelidir. Müslüman Kardeşler’in dinsel irdelemelerinin ve dini aktivistliği cazip bulmalarının arkasında yatan neden, ulusal aşağılanma ve bunu ulusal çapta onarma ihtiyacıdır.

Mahfuz’un edebi öyküsü, Richard Mitchell’in Müslüman Kardeşler üzerine yazdığı klasikleşmiş eseri *The Society of the Muslim Brothers* (1969) ile de desteklenir. Bu, Hareket’in kökeni ve Nasır’ın öldürülme teşebbüsü sonrasında Örgüt’ün 1954’teki çözülmesine kadar süren gelişme dönemini sağlam ve ayrıntılı verilere dayanarak anlatan bir çalışmadır.

Mitchell’e göre, Hasan el-Benna (1906-49; Hareket’i 1928 yılında oluşturan kişi), Mısır’ın bir ulus olarak zayıf düşme-

2 Necip Mahfuz, *Sugar Street* (Kahire Üçlüsü, III. Cilt) (Black Swan, Londra, 1994), s. 74. [*Şeker Sokağı*, çev. Işıl Alatlı, Hitkitap, İstanbul 2008, s. 76.]

sine ve ülkedeki mevcut yozlaşmaya yol açtığını düşündüğünden İslâm'ın aşındırılmasını, tüm saygınlığına rağmen El-Ezher'i de içine katarak eleştirdi. Ulusal çıkarların belirleyici faktör olduğu bu yaklaşım; Mısır'ın önemini, evrensel İslâm mirasının yegâne koruyucusu ve güvencesi olarak Mısır'ın kendisine yakıştırdığı yüceltilmiş bir yere oturtur.

Müslüman Kardeşler, Mısır'ın İslâmîyet ile ilişkisinin benzersiz olduğu duygusunu taşıyorlardı. İslâm tarihinin başından bu yana Mısır'ın kaderi kayıtsız şartsız Müslüman halkların kaderine bağlı olmuştu. İnsanlık tarihinin en eski uygarlığının merkezi olan Mısır, mantuksal ve tarihsel olarak İslâm'ın kök salabileceği en uygun yerdi.³

Müslüman Kardeşler örgütü, Mısır'ın bağımsızlığına kavuşmasından 6 yıl sonra, 1928'de ortaya çıktı. Parlamento'nun 1923'te vermiş olduğu onaya rağmen, Mısır'ın bağımsızlığı sancılı bir konu idi. Çünkü İngilizler, Mısır'ın dış ilişkileri ile savunma sisteminin bir bölümünü kontrol etme hakkını ellerinde tutuyorlardı. Bu nedenle Mısır tam olarak ulusal bağımsızlığına kavuşamadı. Bu durumun sürüp gitmesinin neden olduğu çeşitli hayal kırıklıkları, aralarında Müslüman Kardeşler örgütünün kurulmasına da neden olan çeşitli siyasi hoşnutsuzluklara yol açtı.

Benna ve Kardeşler'e göre, Mısır'ın başarısızlığının asıl nedeni emperyalizm idi: Dışarıda-işgalci yabancı güçler; ve içerde-ülkede etkin olan yabancı, emperyalist çıkarlar. Müslüman Kardeşler mevcut siyasi partileri de sert bir dille eleştiriyordu. Partiler ya da "particilik", yalnızca emperyalist çıkarlara ve ülke bütünlüğünü parçalayan bölünmelere hizmet ediyordu. Mitchell'e göre, bu Benna'nın temelde çok partili siyasete ve demokrasiye karşı olduğu anlamına gelmi-

3 R.P. Mitchell, *The Society of the Muslim Brothers* (Oxford University Press, Oxford, 1993 [1969]), s. 217.

yordu. Mitchell'in bir Müslüman Kardeşler üyesinden yaptığı alıntıya göre, Mısırlıların payına düşen tarihi hata, bağımsızlığın, anayasanın ve parlamenter düzenin; İngiltere Mısır'dan çıkartılmadan kabul edilmiş olmasıydı.⁴

Dönemin politik liderlerinin aksine, Benna ve Kardeşler ülkeyi 1805-48 yılları arasında yöneten ve son Mısır hanedanının kurucusu olan Muhammed Ali'yi öve öve göklere çıkarttılar. Ulusu çağdaş bir yola sokan O'ydu. Yalnızca fabrikalar, donanma ve ordu kurarak değil, aynı zamanda Mısır halkının özgüvenini de yaratan yenilikçi bir kişi olarak görüyorlardı. Bununla birlikte, Mitchell;

Muhammed Ali'nin milliyetçi ve laik yurtsever olarak sergilediği bu pozitif görünüm, Batılı fikirlerin sızmasına ve İslâm'ın daha fazla zarar görmesine alet olduğu savıyla dinî açıdan olumsuz bir imaj ile dengeleniyordu. Çalışmalarının, Mısır'ın 'yaşayan bir ulus' olduğunu 'ispatladığı' için gönülsüz de olsa değeri bilinir. Ama buna rağmen, modern reformları tam anlayamadığı ve İslâmîyet'i etkin bir 'sosyo-politik sistem' olarak inşa etmeyi başaramadığı düşünülürdü.

şeklinde Muhammed Ali'nin algılanışındaki ikili durumu dikkat çeker. Mitchell şöyle devam eder: "Benzer bir övgü-öfke karışımı Türk devrimine ve onun lideri Mustafa Kemal'e de yöneltilir: Bir yanda ulusu birleştirme ve pekiştirme konusundaki çalışmalarına övgü, diğer yanda İslâm'ı devletten ayırdığı için öfke."⁵

Bu nedenle, İngiliz Birliklerinin 1954 yılında; Müslüman Kardeşler tarafından "askeri-siyasi-ahlâki-sosyal işgalin" sonu olarak nitelenen, çekilişine kadar tam bir rahatlama olmadı.⁶ Ancak o zamana kadar Mısır, bağımsızlığını zorla-

4 A.g.e., s. 218.

5 A.g.e., s. 220.

6 Alıntı *el-Dâvâ* dergisinden, Mitchell, "The Society", s. 23.

yan başka bir durum ile yüz yüze gelmişti. Mitchell'e göre "Filistin, ABD'nin siyasal emperyalizm ile özdeşleşmesinin başlangıcıdır".⁷

Müslüman Kardeşler'e göre, Mısır'ın içinde bulunduğu güç durumdan çıkması için çözüm, güçlü bir "Müslüman Devleti"nin yaratılmasında yatmaktadır. Ancak Örgüt'ün devlet-inşasına ilişkin görüşleri konusunda Mitchell bir uyarıda bulunur: "Müslüman Kardeşler'in nihai amacı 'İslâmî Düzen'in (el-nizam el-İslâmî) yaratılmasıdır. Müslüman Kardeşler'in aklında olan İslâm hukukuna dayanan bir devlet yapısı –şariat– değildir." Mitchell'e göre:

Ortaçağ yaklaşımıyla ele alındığında "İslâmî düzen" ile "İslâmî devlet" arasındaki ayrım, kökten bir ayrımdır ve Örgüt ile ilgili çözümlememizi, Hareket'i, 7. yüzyıl siyaset düzenini yeniden yaratmaya adanmış gerici bir hareket olarak görerek, diğer pek çok incelemeden farklı kılar. Devrimci niyet meselesi bir yana, böyle bir bakış açısı, ... halifelik gibi konularda örgütün göreceli kayıtsızlığını açıklayamaz. [Örgüte] üyeliği teşvik eden karmaşık nedenlerin anlaşılmasını olanaksız kılar... Öncelikle, Benna'ya ve örgüt üyelerine atfedilen görüşleri, görüldüğü kadarıyla değerlendiririz.... Mısır'daki mevcut anayasal parlamenter çerçeve reformlar ile düzenlenirse, bir "Müslüman devlet" için İslâmîyet'in vaz ettiği siyasi gerekler yerine getirilmiş olacaktır.

Mitchell şöyle devam eder: "Eğer bunu doğru kabul edersek, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün siyasi mücadelesi, mevcut düzeni devirerek "dine dayalı yönetim" (teokrasi) kurmaya çalışmaktan farklı bir anlam taşır."⁸

Bu nedenle Müslüman Kardeşler'in mücadelesi başlangıçta devrimci değildi. Siyasi iktidarın hızlandırdığı hayal kırıklık-

7 Mitchell, "The Society", s. 227-8.

8 A.g.e., s. 234-5.

ları çoğaldıkça bu yöne doğru evrildi. 1952 yılında Kral Faruk'a yönelik darbe girişiminde Hür Subaylar'ın yanında yer aldılar. Ancak birkaç yıl içinde, Cemal Abdül Nasır, becerikli bir manevra ile yönetimi ele aldı. 1954 Ekim ayında Nasır'a yönelik suikast girişimi, ülke çapında Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı kampanyası yürütülmesine neden oldu. İdamlar ve hapis cezaları, ideolojilerinin radikalleşmesine yol açtı. Seyyid Kutub, Örgüt'ün 1954 yılında dağılmasından sonra hareketin önde gelen sözcülerinden biri oldu ama 1966 yılında idam edildi. 1982 yılında Enver Sedat'ın (Müslüman Kardeşler'den kopan Cihad hareketi tarafından) öldürülmesinden sonra Mısır'da acımasız bir diktatörlük dönemi başladı. Başkan Mübarek, ABD'nin ekonomik ve askeri yardımını olmaksızın bugüne kadar iktidarda kalamazdı. Ulusal bağımsızlık sorunu hâlâ gündemde; radikallik konusu da öyle.

Geçtiğimiz on yıllık dönemlerde ortaya çıkan hiçbir "İslâm Devleti", İran İslâm Cumhuriyeti kadar çok konuşulmadı. Batı'dan olsun, başka yerlerden olsun çoğu gözlemciye göre, Ayetullah Humeyni'nin İslâm Devleti, tartışılmaz biçimde, İslâmîyet adına faaliyet yürüten herhangi bir hareketten beklenenleri sergiliyordu. Dolayısıyla, İslâm Cumhuriyeti'nin, İslâmî ideolojinin varacağı nihai hedefin canlı bir örneğini oluşturduğu kanaati vardı.

Bu olay sırasında ortaya çıkan siyasi sistemin çağdaş Avrupa'da hüküm sürenlerden tamamen farklı olacağı görüşü, İran devriminin bu şekilde yorumlanması ile doğrudan alakalıydı. Şii öğretisi nedeniyle 1989'da ölümüne kadar Humeyni'nin temsil ettiği Velayet-i Fakih (ulemanın önderliği) düzeni, kadim ya da gerici düzenleri anımsatan bir ni-telemeye, genellikle dinî bir yönetim (teokrasi) olarak tanımlandı. Ancak İran Devrimi sırasında ve sonrasında gelişen kurumlara, öğretisi ve ideolojilere yakından bakıldığında, modern gelişmelere uyumun sanıldığından çok daha

fazla olduğu ortaya çıkar. Mevcut durumun karmaşıklığına önem verenlerden biri de Sami Zubaida'dır. *Islam the People and the State* (1989) [*İslâm, Halk ve Devlet*] adlı kitabında, ulus-devletteki İslâmî ve modern unsurların bileşimine dikkat çeker. Şöyle ki yeni İslâm devleti bir yandan bir cumhuriyet olarak kurulmuştur, yazılı bir anayasası, seçilmiş bir cumhurbaşkanı ve halkın oyuyla oluşmuş bir parlamentosu vardır. Öte yandan (yarısı Ayetullah Humeyni diğer yarısı parlamento tarafından atanmış) Anayasayı Koruma Konseyi ile Velayet-i Fakih yani, en genişinden neredeyse keyfi biçimde bahşedilmiş güce sahip dinî bir otorite bulunur. Böylece sistem, Fransız Devrimi'nin kopyası gibi duran kurumlar, öğretiler ve modern ulus-devlet ile aynı zamanda molların yönettiği otoriter kurumları bir arada barındırır. İslâmî kurumlar ve/veya uygulamalar olduğu ileri sürülen bu yapılara benzer tarihi bir modelin varlığı şüpheli. Varsa da, bu Sünni İslâm'a değil, özgün olarak İran Şii geleneğine ait olacaktır. Yeni rejimin aslında İslâmî kisveye bürünmüş, otoriter ve diktatöryel biçimde davranan modern bir ulus-devlet olduğunun güçlü belirtileri vardır.

“Devrimci İran'ın modern ulus-devleti inkâr edip etmediği” sorusunu Zubaida şöyle yanıtlıyor:

Belirtiler.. Cumhuriyetin İslâmî unsurlarının hem devlet örgütlenmesi hem de siyasi arenanın yapısı ve söylemleri açısından ulus-devlet modeliyle tam olarak örtüşmemektedir. Bu uyuma aykırı düşen tek İslâmî unsur, muhafazakâr Müçtehidlerin (din bilginlerinin) özerkliği ve sahip oldukları güçtür. Ancak bu güçlerin İslâmî cumhuriyet ile araları açıktır; dinî kurumlarda ve hükümet içinde gerçekleşecek çatışma ve mücadelelerde pekâlâ sorun oluşturabilirler.⁹

9 S. Zubadia, *Islam, the People and the State* (I.B. Tauris, Londra, 1993 [1989]), s. 179. [*İslâm, Halk ve Devlet*, çev. Sami Oğuz, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994].